

UOT 159.9

A.A.Hümbətova
abusova_a@mail.ru
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

MÜƏLLİMİN EMOSİONAL İNTELLEKTİNİN TƏLİM PROSESİNİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.03.2024.36>

Açar sözlər: *müəllim, emosional intellekt, emosiya, pedaqoji staj*

Məqalədə müəllim peşəsinə qoyulan mürəkkəb və çoxsaylı tələblərin həllində emosional intellekt mühüm şəxsi resurs kimi qiymətləndirilir. Müəllimin emosiyaları təlim prosesləri üçün çox aktualdır. Çünki onlar müəllim davranışına təsir edir, müəllim-şagird münasibətlərini formalaşdırır və son olaraq şagirdin təlim nəticələrinə təsir göstərir. Məqalədə müəllimin pedaqoji stajı ilə emosional intellekti arasında əlaqə araşdırılıb. Müəyyən olunub ki, pedaqoji stajı 1-5 il olan müəllimlərin şəxslərarası emosional intellekt göstəriciləri şəxsdaxili emosional intellekt göstəriciləri ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Lakin pedaqoji staj artdıqca müəllimlərin şəxslərarası emosional intellektin göstəricisində azalma (1-5 il 44%, 31-45 ildə 37%) müşahidə olunur. Emosiyaları idarəetmə bacarığı pedaqoji fəaliyyətin növbəti illərində (6-15 il 47%) artsa da, daha sonra (16-30 il 41%, 31-45 il 33%) azalır.

A.A.Гумбатова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПЕДАГОГА НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Ключевое слова: *учитель, эмоциональный интеллект, эмоции, опыт преподавания*

В статье эмоциональный интеллект оценивается как важный личностный ресурс в решении сложных и многочисленных требований, предъявляемых к профессии педагога. Эмоции учителя очень важны для процесса обучения. Потому что они влияют на поведение учителя, формируют отношения учитель-ученик и, в конечном итоге, влияют на результаты обучения ученика. В статье рассматривается взаимосвязь педагогического опыта учителя и эмоционального интеллекта. Определено, что показатели межличностного эмоционального интеллекта у педагогов со стажем педагогической деятельности 1-5 лет выше, чем показатели внутриличностного эмоционального интеллекта. Однако по мере увеличения

педагогического стажа наблюдается снижение межличностного эмоционального интеллекта учителей (44% в 1-5 лет, 37% в 31-45 лет). Умение управлять эмоциями возрастает в последующие годы педагогической деятельности (6-15 лет 47%), но затем снижается (16-30 лет 41%, 31-45 лет 33%).

A.A.Humbatova

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE TEACHER'S EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Keywords: *teacher, emotional intelligence, emotion, teaching experience*

In the article, emotional intelligence is evaluated as an important personal resource in solving the complex and numerous demands placed on the teaching profession. The teacher's emotions are very relevant for the learning process. Because they affect the teacher's behavior, shape the teacher-student relationship and finally affect the student's learning results. The article examines the relationship between the teacher's pedagogical experience and emotional intelligence. It was determined that the interpersonal emotional intelligence indicators of teachers with 1-5 years of teaching experience are higher than the intrapersonal emotional intelligence indicators. However, as the pedagogical experience increases, a decrease in the interpersonal emotional intelligence of teachers is observed (44% in 1-5 years, 37% in 31-45 years). The ability to manage emotions increases in the following years of pedagogical activity (6-15 years 47%), but then decreases (16-30 years 41%, 31-45 years 33%).

Emosional intellekt insanın fəaliyyəti, rifahı və motivasiyası üçün əhəmiyyətli təsirləri olan fenomendir. Müəllim peşəsinə qoyulan mürəkkəb və çoxsaylı tələblərin həllində emosional intellekt mühüm şəxsi resursdur. Emosional intellekt (EQ) adətən insanların öz şəxsi hisslərini, eləcə də digər insanların hisslərini necə qavraması, tənzimləməsi və ifadə etməsi ilə əlaqədardır [6]. Akademik sahədə emosional intellekt əsasən iki aspektdə nəzərdən keçirilir: qabiliyyət (bacarıq EQ) və xüsusiyyət (xüsusiyyət EQ). Birinci model emosional intellekti siqnalların və məlumatların başa düşülməsini və fərqləndirilməsini əhatə edən idrak qabiliyyətinin bir forması kimi konseptuallaşdırır, ikincisi isə emosional intellekti tipik davranışla əlaqəli şəxsiyyət xüsusiyyəti kimi görür [3]. Bu iki fərqli model fərqli ölçmə üsullarına və emosional intellektin əsas empirik əsaslarına gətirib çıxarır [4]. Yəni birinci model emosional intellektin strukturuna nəzarət edir, ikincisi bu fenomenin prosessual tərəfini idarə etməyə yönəlib. Məlumdur ki, emosional intellektin beş komponenti mövcuddur: 1) insanın öz emosiyalarını dərk etməsi; 2) öz emosiyalarını idarə etmək; 3) özünü motivasiya; 4) başqalarının emosiyalarını

anlamaq və ya fərqində olmaq; 5) münasibətlərin idarə edilməsi (yəni başqalarının emosiyalarını idarə etmək). Bütün bu struktur sosial kompetensiyaların emosiyaların diferensiallaşdırılması, mövcud emosiyaların dərk, emosional sferaya nəzarət, əldə edilmiş biliklərdən istifadə kimi funksionallığa malikdir.

Təlim emosional-koqnitiv proseslərin cəmləşdiyi dinamik bir prosesdir. Bəzi tədqiqatçılar tədrisin emosional proses olduğunu nəzərə alaraq, tədrisin effektivliyinə nail olmaq, şagirdləri motivasiya etmək və müsbət sosial-emosional öyrənmə mühiti yaratmaq üçün müəllimlərin hissləri idarə və nəzarət etməyin vacibliyini göstərirlər [8]. Müəllim emosiyalarının öyrənilməsi isə emosional intellektlə bağlı aparılan tədqiqatlara diqqəti artırdı. Aparılan tədqiqatların əksəriyyəti ilk növbədə müəllimin emosional intellektinin pedaqoji fəaliyyətin nəticələrinə təsirinə yönəlmişdir. Müəllimin emosional intellekti ilə özünü effektivlik arasındakı əlaqəni araşdırılarkən müsbət korrelyativ asılılıq müəyyən edilmişdir. Öz-özünə effektivlik insanın müəyyən nailiyyət əldə etmək üçün tələb olunan xüsusi hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyətinə olan inancını əks etdirir. Başqa sözlə desək, müəllimin özünü effektivliyi onların tədrislə bağlı tapşırıqları uğurla yerinə yetirmək və şagirdlərin yüksək nəticələrini əldə etmək qabiliyyətinə dair təsəvvürlərinə aiddir (Klassen, 2011). Müəllimin özünü effektivliyinin strukturu üç aspekti əhatə edir:

1. Sinfin idarə edilməsində özünü effektivlik
2. Tədris strategiyaları üçün özünü effektivlik
3. Şagirdin diqqətini cəlb etmək üçün müəllimin özünü effektivliyi

Özlərinin tədris tapşırıqlarını uğurla yerinə yetirmək qabiliyyətinə malik olduğuna inanən effektiv müəllimlər öz işləri ilə daha çox məşğul olurlar (Granziera və Perera, 2019). Başqa sözlə, güclü effektivlik hissi olan müəllimlər daha həvəsli və öz işlərinə sadıq olurlar. Özünü effektiv şəkildə nümayiş etdirmə dedikdə, motivasiyalı və peşəni tərək etmək niyyətləri daha aşağı olan müəllimlər nəzərdə tutulur. Skalvikin (2014) fikrincə, müəllimin öz effektivliyinin yüksək səviyyədə olması onların daha yüksək səviyyəli işə qoşulmasına səbəb olur.

Lunun fikrincə (2016), müəllimin öz effektivlik səviyyəsi çətin şagirdlərlə iş zamanı onların əzmkarlığına, öhdəliklərinə və öyrətmə davranışlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Müəllimlərin öz effektivliyinin də tələbələrin nailiyyətlərinə təsir edən ən əhəmiyyətli amillərdən biri olduğu qeyd edilmişdir. Öyrətmə qabiliyyətinə və tələbələrə həvəsləndirmək qabiliyyətinə arxayın olan müəllimlər hətta tələbələrin akademik motivasiyası olmadıqda belə, tələbələrinin təlim nəticələrinə daha çox təsir göstərirlər (Kim 2018).

Digər tərəfdən emosional intellekt ilə emosional tükənmə (burn out) arasında əlaqə araşdırılarkən məlum oldu ki, ən yüksək emosional intellektə malik olan müəllimlər daha aşağı tükənmə və ya tükənmişlik səviyyələrini nümayiş etdirirlər (Platsidou, 2010; Pishghadam, Sahebjam, 2012). Bundan əlavə, bəzi tədqiqatlar müəllimin emosional intellekti ilə işə bağlılıq arasındakı əlaqəni araşdırmışdır. Bu araşdırmalara görə, emosional intellekt müəllimlərin enerjisində, diqqətində və əzmkarlığına müsbət təsir göstərir (Merida-lopess, 2017).

Göründüyü kimi, mürəkkəb konfliktli təlim situasiyalarının həlli yollarının tapılması çevik psixika və yüksək emosional intellektə sahib olan müəllimin psixoloji baxımdan özünün və digər təlim iştirakçılarının emosional vəziyyətini (emosiyalarını) nə dərəcədə idarə etməyə hazırlıqlı və bacarıqlı olmasını aktuallaşdırır. Bu məqsədlə müxtəlif ixtisaslı müəllimlər ilə aparılan tədqiqat zamanı emosional intellektin təyini üçün verilən 46 situasiya 4 - **ŞA EQ şkalası** (şəxslərarası EQ), **ŞD EQ şkalası** (şəxsdaxili EQ), **EA şkalası** (emosiyaların anlamaq) və **EİE şkalası** (emosiyaların idarə olunması) üzrə bölünür.

Tədqiqata cəlb olunan 420 nəfərin 33%-i humanitar, 22%-i texniki, 30%-i ibtidai, 14%-i digər fənn müəllimləridir.

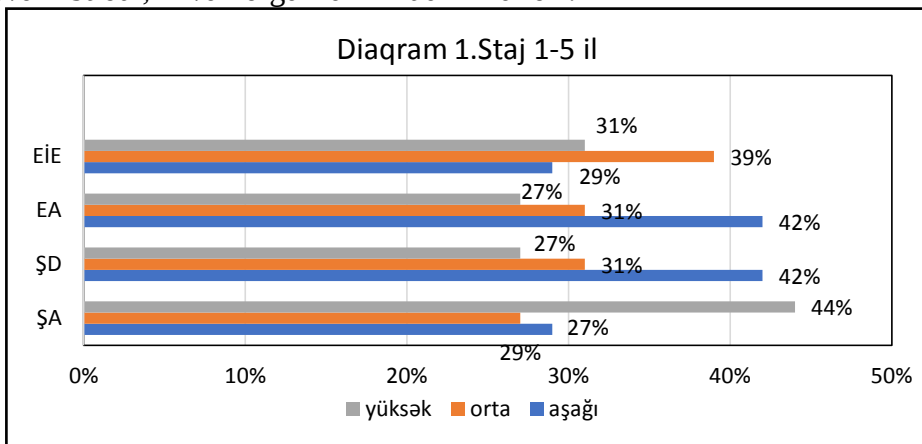
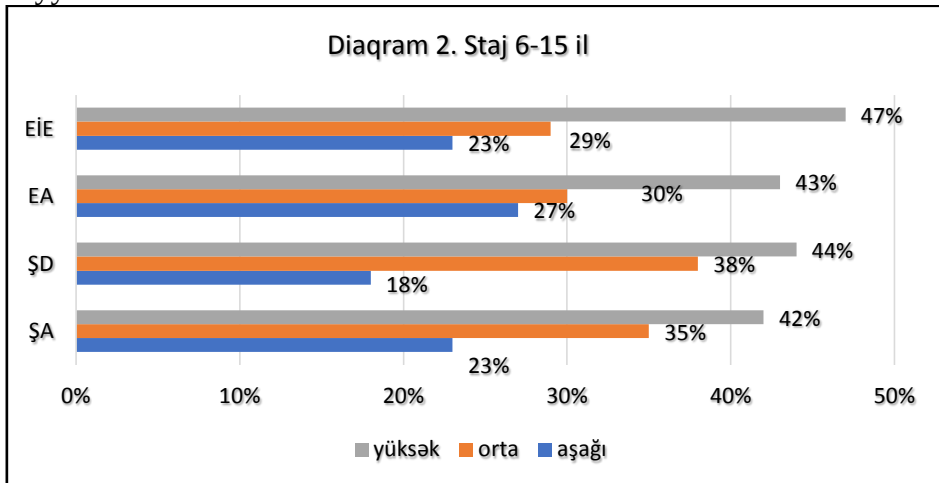

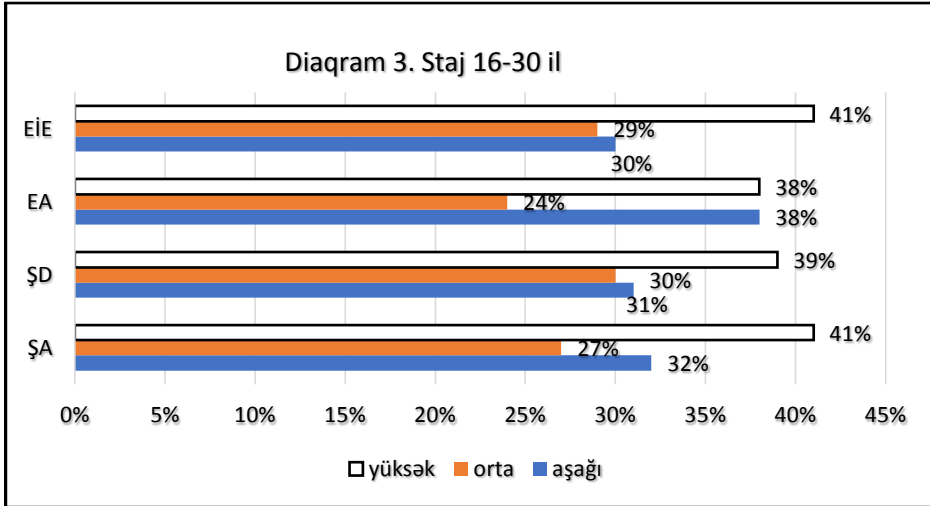
Diagram 1.-dən göründüyü kimi, pedaqoji stajı 1-5 il aralığında olan 42% müəllimin emosiyaları anlamaq (EA) şkalası üzrə nəticəsi aşağı olub. **EA şkalası** (emosiyaların anlamaq) – özünün və başqalarının emosiyalarını anlamaq, insanın emosional vəziyyətini xarici təzahürlərə əsasən anlamaq (üz ifadələri, jestlər, səslənən səs) intuitiv olmaq; başqalarının daxili vəziyyətlərinə həssas olmağı nəzərdə tutur. Burada maraqlı bir məsələ **ŞD EQ şkalası** (şəxsdaxili EQ) üzrə müəllimlərin 42%-nin aşağı nəticə göstərməsi olub. Şəxsdaxili emosional intellekt – öz emosiyalarını tanımaq, dərk və idarə etmək, səbəbləri dərk etmək, emosiyaları sözlə təsvir etməkdir.

Məsələ burasındadır ki, öz emosiyalarını tanımaqda və idarə etməkdə, yaranan emosiyanın səbəblərini dərk etməkdə çətinlik çəkən insanın empatiya qurmağı da asan olmur. Peşə fəaliyyətinin ilk illərində məktəb mühitinə adaptasiyası, fərqli yaş və fərdi xüsusiyyətlərə malik olan insan qrupları ilə işləmək təcrübəsinin olmaması və s. gənc müəllimlərdə emosional qıcıqlanma, psixi gərginlik, stres, təşviş və s. emosional vəziyyətlər yarada bilər. Diaqram 1.-dən də göründüyü kimi, müəllim şəxsiyyətində **ŞA EQ şkalasının** (şəxslərarası EQ) göstəriciləri **ŞD EQ şkalasının** (şəxsdaxili EQ) göstəriciləri ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Şəxslərarası emosional intellekt - digər insanların emosiyalarını anlamaq və idarə etmək, arzuolunan emosiyaları yaratmaq və saxlamaq, arzuolunmayan emosiyaları nəzarətdə saxlamaqdır. Şəxsdaxili emosional intellekt özünütanımaya, özünükəşfə, özünüqiymətləndirməyə xüsusi təsir göstərir. Belə ki, V.Ceyms nəzəriyyəsində şəxsiyyətdaxili münəqişənin inkişafı sahəsi insanın sosial şəxsiyyətə çevrilmə imkanlarını artırır. Bir insanın sosiallığı onun daxil olduğu insan qruplarının sayı və o qrupdakı fəaliyyəti ilə müəyyən edilir. Əgər fərd sosial şəxsiyyət kimi hər hansı bir şəkildə özü haqqında obraz yaratmaq istəməsə, bu, sosial şəxsiyyətdə disharmonik parçalanmaya səbəb ola bilər [2, s.138]. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə yaranan konfliktlərin yaranma səbəblərindən biri də qrup üzvlərinin bir-birinin emosiyalarını anlamaq, müsbət emosiyaları yaratmaq və saxlamaq, mənfi emosiyaları nəzarətdə saxlamaq və idarəetmənin (EİE) aşağı səviyyədə olmasıdır.

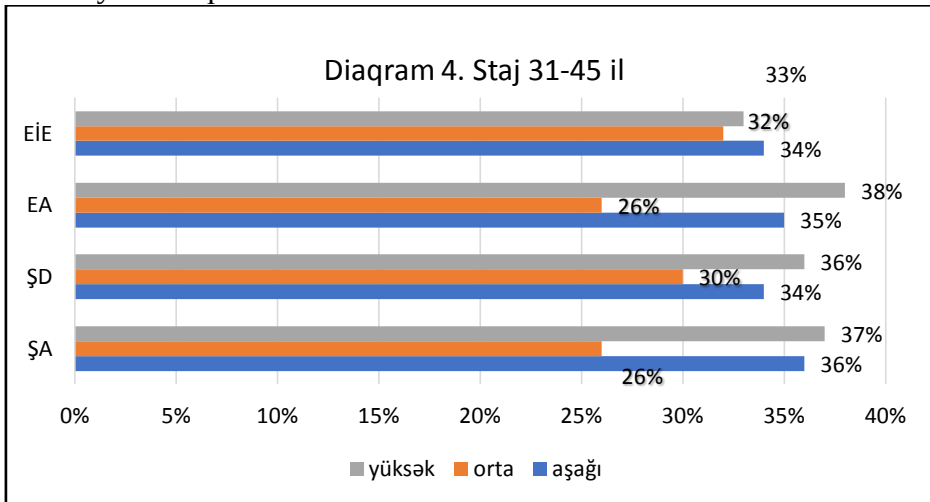

Sorğu zamanı 23% müəllimin emosiyaları idarəetmə göstəricisi aşağı olub. Diaqram 2.-dən göründüyü kimi, staj artdıqca, (6-15 il) 27 % müəllim emosiyaları anlamaq (EA) göstərici üzrə aşağı nəticə göstərib. Diaqram 1.-dən göründüyü kimi, pedaqoji stajı 1-5 il aralığında olan 44% müəllimdə şəxslərarası emosional intellektin (ŞA) göstəricisi daha yüksəkdir. Maraqlı

burasındadır ki, pedaqoji staj artdıqca müəllimlərin şəxslərarası emosional intellektin göstəricisində azalma (1-5 il 44%, 31-45 ildə 37%) müşahidə olunur.

Fikrimizcə, təhsil prosesinin iştirakçıları ilə müxtəlif konfliktli situasiya ilə rastlaşma müəllimlərdə konfliktləri həll etmək, konfliktdən yayınma bacarıqları pedaqoji staj artdıqca formalaşdırır. Lakin pedaqoji fəaliyyət emosional baxımdan zəngin olduğundan ilk illərində konfliktləri həll etməyə maraqlı olan müəllimlərin sonrakı illərdə bu motivi azalır.

Diaqram 1.-dən göründüyü kimi, pedaqoji stajı 1-5 il olan müəllimlərin emosionaları yüksək dərəcədə idarə etmə bacarığı üzrə göstəricisi 31%-dir. Emosionaları idarəetmə bacarığı pedaqoji fəaliyyətin

növbəti illərində diaqram 2.-dən göründüyü kimi (6-15 il 47%), artsa da, daha sonra (diaqram 3.16-30 il 41%, diaqram 4. 31-45 il 33%) azalır. **EİƏ şkalası** (emosiyaların idarə olunması) - özünün və başqalarının hisslərini idarə etmək, başqa insanlarda bu və ya digər emosiyaları yaratmaq, arzuolunmaz duyğuların intensivliyini azaltmaq. İnsanları manipulyasiya etməyə meyilli olmaqdır. Bu isə onu göstərir ki, ilk illərdə gənc müəllimlərdə emosiyaları anlamaq bacarığı yaxşı, idarəetmə bacarığı zəif olsa da, staj artdıqca idarəetmə bacarığı nəzərəcarpacaq dərəcədə artır. Stajı 16 ildən çox olan müəllimlərdə idarəetmə bacarığında zəifləmə müşahidə olunur. Bu da müəllim peşəsinin mənfi dinamik emosional hallarla (stres, gərginlik) zənginliyi ilə əlaqədar olur ki, nəticədə müəllimdə emosional tükənmə baş verir.

A.A.Boçaverin fikrincə [1, s.151], məktəblərdə bir konfliktli situasiyanın təhlükəsiz həlli üçün seçilmiş müəllim davranışı digər konfliktli vəziyyətin həllinə uyğun gəlmir. Lakin artan təcrübə ilə bu bacarıq tez-tez deformasiyaya uğrayır və nəticədə pədaqoji vəziyyətlərin həlli üçün stereotip üsullardan istifadə edən müəllimlər tərəfindən müəyyən dərəcədə problemlər yaradır.

Akademik nailiyyət bir insanın təhsil müəssisələrində əldə etdiyi təhsil nəticələrinə aiddir. Lakin məktəb təhsil müəssisəsi kimi tək cə biliklərin verildiyi məkan deyil, müəllimlərin şagirdləri ruhlandırdığı və dəstəklədiyi yerdir. Bu isə müəllimləri öz emosiyalarını idarə etməyə və eyni dərəcədə effektiv təlim zamanı şagirdlərlə yaxşı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlər qurmağa sövq etməlidir. Çünki emosional intellekt səviyyəsi yüksək olan müəllimlər şagirdlərə qarşı daha həssas olurlar. Onlar şagirdlərin ehtiyaclarını daha yaxşı dərk edər və bu ehtiyaclarla müsbət cavab verə bilər. Tədqiqatlar (Velmilla, 2020) göstərir ki, yüksək emosional intellektə malik müəllimlər şagirdləri öyrənmə fəaliyyətlərinə cəlb etməkdə daha əzmkar olur və bu, şagirdin öyrənmə nəticələrinə müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, tənqidi mövqe, tələblərin və şərtlərin daim dəyişməsi hər bir müəllimdə narahatlıq, stres, depressiya, bacarıqsızlıq və laqeydlilik hissi yaradır. Subyektiv qiymətləndirmə müəllimi öz resurslarından məhrum edir, ona özünütəsdiq imkanı vermir və peşəkar yüksəliş istəyini azaldır. Fikrimizcə, bütün bu problemlərin həlli müəllim peşəsinə verilən mürəkkəb tələblərin azaldılması ilə yanaşı, peşə standartlarında da öz əksini tapmalıdır. Standartlara cavab vermək tələbi gənc kadrların (müəllim) hazırlığında və pədaqoji fəaliyyətinin psixoloji aspektində nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бочавер А.А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен / А.А. Бочавер, К.Д. Хломов // Психология, 2013, №3, с.149-159
2. Левин К. Решение социальных конфликтов / К.Левин. СПб.: Речь, 2000, 408 с.
3. Bar-On R. Emotional intelligence: An integral part of positive psychology. *S. Afr. J. Psychol*, 40, 2010, pp.54–62 / doi: 10.1177/008124631004000106
4. Davis S. K., Nichols, R. Does emotional intelligence have a “dark” side? A review of the literature. *Front. Psychol*, 2016, 7:1316 / doi: 10.3389/fpsyg.2016.01316
5. Extremera N., Fernández-Berrocal P. Inteligencia emocional en adolescentes. *Padres y Maestros* 352, 2013, pp.34–39 / doi: 10.14422/pym.v0i352.1170
6. Maamari B. E., Majdalani, J. F. The effect of highly emotionally intelligent teachers on their students’ satisfaction. *Int. J. Educ. Manag.* 33, 2019, pp.179–193 / doi: 10.1108/IJEM-11-2017-0338
7. Palomera R., Fernández-Berrocal P., Brackett M.A. Emotional intelligence as a basic competency in pre-service teacher training: some evidence. *Electron. J. Res. Educ. Psychol.* 6, 2008, pp.437–454 / doi: 10.25115/ejrepv6i15.1292
8. Schonert-Reichl K. A. Social and emotional learning and teachers. *Futur. Child.* 27, 2017, pp.137–155 / doi: 10.1353/foc.2017.0007

Redaksiyaya daxil olub 24.06.2024